

TANZİMAT MİZAHININ SONU: 1877 MATBUAT KANUNU TARTIŞMALARI VE OSMANLI'DA MİZAH DERGİLERİNİN KAPANMASI

Gökhan DEMİRKOL¹

Atıf/©: Demirkol, Gökhan (2016). Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 687-710

Özet: Türkiye'de süreli yayınların başlangıç noktası Takvim-i Vekâyi'nin 1 Kasım 1831 tarihinde yayınlanması olarak kabul edilse de Türkçe basının canlanması 1860 yılından sonradır. 1860 yılından sonra hareketlenen Türkçe süreli yayınlar beraberinde bir basın kanununun da yapılmasını zorunlu hale getirmiş ve 1864 yılında ilk basın kanunumuz olan 1864 Matbuat Nizamnâmesi hazırlanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı Türkçe basının hareketlendiği bir dönem olmasının yanı sıra Türkçe mizah dergilerinin de yayın hayatına atıldığı bir dönemdir. 1870 yılında yayınlanmaya başlayan Türkçe mizah dergileri 1864 Matbuat Nizamnâmesi kapsamında yer almadığı için mizaha ilişkin yayınlar dönem dönem yayınlanan resmi ilanlar ile hukuki düzenleme altına alınmıştır. Bu anlamda mizah dergileri de kapsayan ilk basın yasası 1877 Matbuat Nizamnâmesidir. 1877 Matbuat Nizamnâmesi, mizah dergilerine ilişkin ilk kanuni düzenleme olmasının yanı sıra Osmanlı topraklarında mizah dergilerinin yayınlanmasını yasaklayan ilk basın kanunu olma özelliğine de sahiptir.

Türk Basın Tarihi açısından yürürlüğe girmemiş bir basın yasası olan 1877 Matbuat Nizamnâmesinin Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmeleri, dönemin mizaha ve mizah dergilerine bakışını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Basın Tarihi, 1877 Matbuat Nizamnâmesi, Mizah Dergileri.

Makale Geliş Tarihi: 23. 08. 2016/ Makale Kabul Tarihi: 15.11.2016

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü, e-posta: gokhand06@yahoo.com.

The End of Tanzimat Humor: Discussion of 1877 Press Law and Closure of Humor Magazines in Ottoman Empire

Citation/©: Demirkol, Gökhan (2016). *The End of Tanzimat Humor: Discussion of 1877 Press Law and Closure of Humor Magazines in Ottoman Empire* Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 9, Issue 2, December 2016, pp. 687-710

Abstract: *Even if the beginnings of the periodicals were seen as the publication of Takvim-i Vekâyi on November the 1st 1831 in Turkey, Turkish press has become lively after 1860. Turkish periodicals that became popular after 1860, made the press law necessary and Turkey's first press law, 1864 Matbuat Nizamnâmesi, (press law) was prepared in 1864.*

Besides 19th century's second half is a period in which Turkish press became active, it is also a term in which Turkish humor magazines flourished. Due to the fact that Turkish humor magazines published in 1870, were not within the scope of 1864 Matbuat Nizamnâmesi, (press law) humor publications with official announcements published from time to time, were taken under legal regulations. Thus, the first press law including humor magazines is 1877 Matbuat Nizamnâmesi (press law). Besides 1877 Matbuat Nizamnâmesi (press law) is the first legal regulation for humor magazine it is at the same time the first press law which forbade humor magazines in Ottoman territories.

The debates held at Meclis-i Mebusan (Turkish Parliament) of 1877 Matbuat Nizamnâmesi (press law) which is not a press law for entry into force in terms of the History of Turkish Press, are significant for illuminating the scope of a period towards humor and humor magazines.

Keywords: *History of Turkish Press, 1877 Press Law, Humor Magazines.*

I. GİRİŞ

1839 tarihli Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda kanunlaştırma hareketlerinin başlangıç noktasını oluşturması açısından önemlidir. Bu süreçteki temel hareket noktasını ise "(...) dahilde muayyen ve kat'i kaideleri muhtevi kanunlar yaparak saltanatın kuvvet ve şevketini yükseltmek (...)" gayesi (Veldet, 1999: 167) oluşturmaktadır. Bu gayeden hareketle Osmanlı topraklarında gayr-ı müslimler tarafından yürütülmekte olan basım yayın işleri de hukuki düzenlemeler kapsamına alınmış, ilk adım olarak da 1857 tarihinde bir Matbaa Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Genel itibari ile 1857 Matbaa Nizamnâmesi süreli yayınlardan çok matbaa işlerini düzenleyen bir nizamnâmedir. 1860 yılında Tercüman-ı Ahvâl'in yayın hayatına başlaması ile hareketlenen Türkçe basın, süreli yayınların faaliyetlerini düzenleyen bir hukuki düzenleme ihtiyacı doğurmuş ve ilk basın yasası olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnâmesi hazırlanmıştır.

1864 Matbuat Nizamnâmesi, Türk Basın Tarihi'nin ilk basın yasası olma özelliğine sahip olmasına karşın fiili olarak üç yıl uygulanabilmiştir. 1867

yılında yayınlanan Kararnâme-i Âli, mevcut bir basın yasasının varlığına karşın 1909 yılına kadar Osmanlı'da basına uygulanan temel hukuki metin olarak kalmıştır. Bu süreçte Türk Basın Tarihi içerisinde 1870'de boy gösteren Türkçe mizah dergileri maruz kaldıkları hukuki yaptırımlar ile ön plana çıkmıştır. Mizah dergileri ile ilişkili en önemli hukuki metin ise 1877 yılında hazırlanan Matbuat Nizamnâmesi'dir. Her ne kadar yürürlüğe girmemiş olsa da bu nizamnâme Osmanlı topraklarında mizah dergilerinin yayınlanmasını yasaklayan açık hükümler barındırması açısından önemlidir.

Bu çalışma, 1877 tarihli Matbuat Nizamnâmesi'nin mizah dergilerinin yayınlanmasını yasaklayan sekizinci maddesinin Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmelerini konu almaktadır. Çalışmada Meclis-i Mebusan'da cereyan eden görüşmeler kapsamında Osmanlı'da mizaha ve mizah dergilerine ilişkin temel bakış ve tanımlamaların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde mizah basınına ilişkin hukuki düzenlemeler ele alınmış, basına yönelik hukuki düzenlemeler ise genel hatları ile çalışmaya dahil edilmiştir.

II. 1877 MATBUAT NİZAMNÂMESİ ÖNCESİNDE TÜRK BASINI VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

Türk Basın Tarihi'nde ilk basın yasası, 1864 Matbuat Nizamnâmesi olarak da bilinen 2 Şaban 1281 (31 Aralık 1864) tarihli "*Dersâadet ve Memâlik-i Şâhânedede Tab' ve Neşr Olunan Her Nev' Gazete ve Evrâk-ı Havâdis-i Mülkiye ve Politika Tab' ve Neşri Hakkında Nizamnâme*"dir. Bu nizamnâme öncesinde basım ve yayım faaliyetlerine ilişkin hukuki düzenlemeler yapılmış olsa da bu düzenlemeler süreli yayınlardan çok matbaaların çalışma usullerini düzenlemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı'da basım ve yayım faaliyetlerine dair ilk genel düzenleyici metin ise 1857 Matbaa Nizamnâmesi'dir. Nizamnâme, birisi hususi olmak üzere 10 maddeden oluşmaktadır (Düstur: 227-228; ayrıca bkz. Ceylan, 2006: 147). Matbaa açma, kitap ve risale bastırma işlerini düzenleyen nizamnâmenin 6. maddesi gazete yayınlanması ile ilgilidir:

"Kezalik düvel-i ecnebiyye teba'sından olubda gazete tab'etmek isteyenler dahi Nezaret-i Celile-i Hariciyyeden izin ve ruhsatı hâvi senet almadıkça basmahane küşât edemeyecektir." (Düstur: 227. ayrıca bkz. İskit, 1939: 846).

Madde, gazete basımı konusunda yabancı tebaadan olanlar için bir düzenleme getirirken Türkçe gazeteler hakkında bir düzenleme öngörmemektedir. Nizamnâme, yabancı tebaanın süreli yayım çıkarma koşulunu izin ve ruhsat şartına bağlamış olsa da bu izin ve ruhsat sadece süreli yayınlara için değil süreli

yayınların basılacağı matbaalar için de geçerlidir. 1857 Matbaa Nizamnâmesi dışında basım ve yayın faaliyetlerini düzenleyen ikinci hukuki metin ise 1858 tarihli Ceza Kanunu'dur. Kanunun 137,138 ve 214. maddeleri basım işlerine ilişkin suçları ve bu suçlar için uygulanacak cezaları içermektedir (Düştur: 567-568).

1909 Matbuat Kanunu'na kadar yürürlükte kalan 1864 Matbuat Nizamnâmesi, Osmanlı'da süreli yayınlarla ilgili faaliyetleri düzenleyen ilk hukuki metindir. 9 maddelik genel hükümleri içeren birinci fasıl ile 26 maddelik ceza hükümlerini içeren ikinci fasıl olmak üzere toplam 35 maddenin yer aldığı nizamnâme, gazete çıkarma konusunda 1857 Matbaa Nizamnâmesi'nde yer almayan hususları da içermektedir. Nizamnâmedeki en önemli yenilik Türkçe-dışı basının yanı sıra Türkçe basının da düzenlemeye dahil edilmesidir. Buna göre gazete çıkarmak isteyen ister Osmanlı tebaası olsun isterse de yabancı tebaadan olsun herkes ruhsat almak zorundadır. Yabancı tebaaya ruhsatı Hariciye Nezareti verirken Osmanlı tebaasına Maarif Nezareti ruhsat vermekle görevlendirilmiştir (İskit, 1939: 691-695; ayrıca bkz. Özkorkut, 2002: 73; Ak, 2014: 134; Odyakmaz, 2012: 220).

1857 Matbaa Nizamnâmesi'nde Türkçe gazetelere ilişkin bir düzenleme yer almazken 1864 Matbuat Nizamnâmesi'nde bu yayınlara ilişkin bir düzenlemeye gidilmesinin altında yatan etken 1860 yılı sonrası Türkçe basında yaşanan hareketliliklerdir.

Türk Basın Tarihi'nin başlangıç noktası 1 Kasım 1831 tarihinde *Takvim-i Vekâyi*'nin yayın hayatına başlamasıdır. Türk Gazeteciliği'nin ikinci adımı ise 1 Ağustos 1840 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Ceride-i Havadis*'tir. William Churchill tarafından yayınlanan *Ceride-i Havadis*, sermayesinin yarısı devlet tarafından karşılanan başka bir ifade ile ilk yarı özel gazetedir. Tamamen özel sermaye² ile yayınlanan ilk gazete ise 21 Ekim 1860 tarihinde Ağâh Efendi ile Şinasi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Ahvâl*'dir. *Tercüman-ı Ahvâl*'in yayınlanması Türk Gazeteciliği açısından bir dönüm noktasını oluşturmuş, gazete "fikir gazeteciliği" nin öncüsü (İnuğur, 2005: 185) olarak Türk Basın Tarihi içerisinde yerini almıştır. Ağâh Efendi ile birlikte *Tercüman-ı Ahvâl*'i çıkaran Şinasi daha sonra 27 Haziran 1862 tarihinde *Tasfir-i Efkâr*'ı yayınlamaya başlamıştır. *Tercüman-ı Ahvâl*'in açtığı "fikir gazeteciliği" yolunda ilerleyen *Tasfir-i Efkâr* kısa sürede önemli bir yayın haline gelmiştir.

1857 Matbaa Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden önce Türkçe gazete

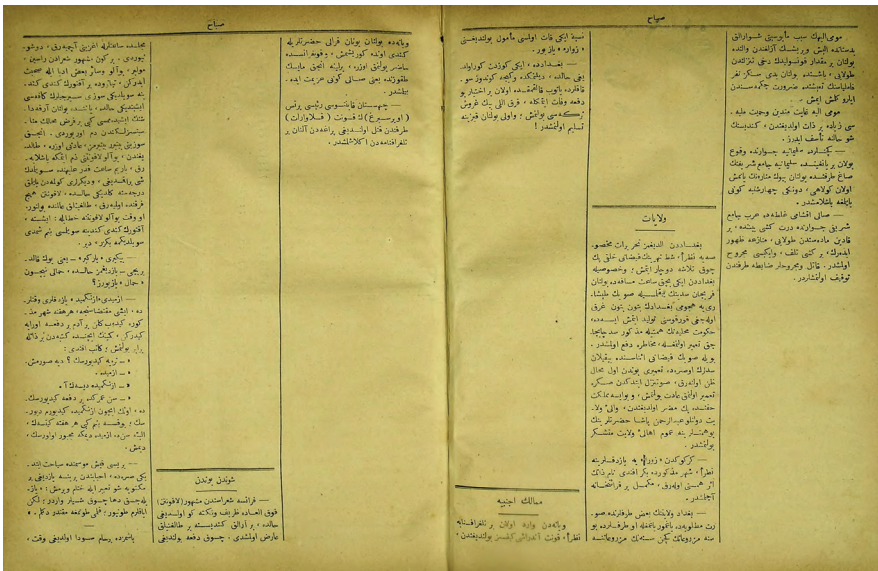
2 *Türk Basın Tarihi*'ndeki ilk polemik *Ceride-i Havadis* ile *Tercüman-ı Ahvâl* arasında gerçekleşmiştir. Polemik konularından birisi de gazetelerin sermaye durumudur.

olarak devlet tarafından yayınlanan *Takvim-i Vekâyi* ile sermayesinin yarısı devlet tarafından karşılanan *Ceride-i Havadis*'in varlığı Türkçe gazetelere ilişkin bir düzenleme yapılması ihtiyacı doğurmamış, bu dönem içerisinde Türkçe-dışı basının varlığı nizamnâmenin sadece "*düvel-i ecnebiyye teba'sı*"nın gazete yayınlama süreci ile sınırlı kalmıştır. 1860 öncesi Osmanlı topraklarında yayınlanan Türkçe-dışı yayın sayısının 20 civarında olması böyle bir düzenlemenin yapılmasında etkindir.³ Bununla birlikte basım faaliyetlerini düzenleyen 1857 Matbaa Nizamnâmesi'nde Türkçe-dışı yayınlara dair bir düzenlemenin bulunmasında etkili olan diğer bir unsur ise ruhsatsız matbaa açılması ve gazete baskılarının bu matbaalarda yapılmasıdır. 1849 tarihli *Takvim-i Vekâyi*'de yer alan bir tezkereye göre Suriye taraflarında ruhsatsız gazete ve kitap basan matbaalar açıldığına dair duyurular bulunduğu, bu matbaaların faaliyet gösterebilmeleri için ruhsat almaları gerektiği sefaretlere bildirilmiştir (Takvim-i Vekâyi, 27 Recep 1265; İskit, 1939: 842). 1860'da *Tercüman-ı Ahvâl*'in, 1862'de de *Tasfir-i Efkar*'ın yayın hayatına atılarak Türkçe basını hareketlendirmesi gazete yayıncılığının müstakil bir kanun ile düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Müstakil bir basın yasasına ihtiyaç duyulmasında bir diğer etken olarak *Tercüman-ı Ahvâl*'e verilen iki haftalık kapatma cezasını da göstermek mümkündür. 1861 yılında eğitim sistemi hakkında yayınlanan bir yazı üzerine *Tercüman-ı Ahvâl* iki hafta süreyle kapatılmıştır (İnuğur, 2005: 189; Şapolyo, 1971: 118). Bu kapatma cezası Türk Basın Tarihi'ndeki ilk gazete kapatma cezası olmasının yanı sıra dönem içerisinde mevcut mevzuatın kapsamı dışında verilen bir cezadır. 1857 Matbaa Nizamnâmesi'nin, sadece yabancı tebaanın gazete çıkarma işlemlerini düzenlediği ve Osmanlı vatandaşlarının gazetelerine ilişkin bir uygulama öngörmediği dikkate alındığında *Tercüman-ı Ahvâl*'e verilen cezanın idari bir tasarruf olduğu söylenebilir.

1864 Matbuat Nizamnâmesi, 1909 yılına kadar resmi olarak yürürlükte kalmış olsa da uygulama anlamında Kararnâme-i Âli'nin gölgesinde kalmıştır. 1860 sonrası hareketlenen Türkçe basında yer alan siyasi nitelikteki yazılar 1867 yılında dönemin sadrazamı Ali Paşa tarafından bir kararname yayınlanmasına yol açmıştır. "Kararnâme-i Âli" olarak basın tarihine geçen kararnamede gazetelerin uydurma haberler yazarak halkın zihnini karıştırdığı ve düzenin korunması için hükümetin önleyici ve ıslah edici bir takım önlemler alınmasına karar verdiği ilan edilmektedir (Takvim-i Vekâyi, 10 Zilkade 1283).

3 Döneme ilişkin Türkçe-dışı yayın sayısı hakkında üzerinde fikir birliği sağlanmış bir rakam bulunmamaktadır. Orhan Koloğlu bu rakımı 16 olarak verirken Server İskit 22, Nuri İnuğur ise 13 olarak aktarmaktadır. (Bkz. Koloğlu, 2006: 59; Koloğlu, 1985: 94-98; İskit, 1939: 16; İnuğur, 2005: 185).

Bu kararnameyi 17 Rebiyülahir 1293 (12 Mayıs 1867) tarihinde ikinci bir kararname izler. Bu kararnamede ise gazetelerin verilen cezalara karşın kontrol altına alınmadığından bahis ile artık gazetelerin baskı öncesinde kontrol edileceği ilan edilmektedir (Kararname metni için İskit, 1939: 698). Baskı öncesi kontrol ile uygulanacak sansür dönemin gazeteleri tarafından tepki ile karşılanır. *Basiret* gazetesi “*Matbaamızın makineleri bozulduğundan gazetemiz birkaç gün yayınlanamayacaktır*” ilanını birinci sayfasında yayınlarken *Sabah* gazetesi ise sansürün çıkardığı yazıların yerlerini boş bırakarak yayınlanmıştır.

Resim 1 - Sabah, Say: 65, 17 Rebiyülahir 1293 (12 Mayıs 1876)

Kararname-i Âli dışında basına dair bir başka düzenleme ise 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'nin 12. maddesidir. “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir*” şeklindeki bu madde basına bir özgürlük alanı tanıtmaktan çok yönetime basını kontrol etme noktasında geniş bir hareket alanı sağlamaktadır.

III. TANZİMAT DÖNEMİNDE MİZAH DERGİLERİNE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER

1877 Matbuat Nizamnamesi öncesinde yürürlüğe giren hukuki metinlerde süreli yayınlara ilişkin hukuki düzenlemeler içerisinde mizah dergilerine dair ayrı bir başlık açılmamıştır. Bu dönemde mizah dergileri genellikle resmi

ilanlar ile hukuki düzenleme altına alınmıştır. Mizaha ilişkin ilk hukuki düzenleme 1858 Ceza Kanunu içerisinde yer alır:

“Âdâb-ı umumiyyeye muhalif olarak nazma ve nesre hezl ve hicve dair şeyleri veyahut edebisizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşr eden kimseden bir mecrediye altından beş mecrediye altına kadar mücâzât-ı nakdiye alınır ve yirmidört saatten 1 haftaya kadar haps olunur” (Düstur, 568).

Ceza Kanunu'nun yukarıdaki 139. maddesi doğrudan mizah dergilerine dair bir düzenleme olmamakla birlikte maddede yer alan “hezl”, “hicv”, “resim” ve “tasfir” ifadeleri mizahla ilgili basılı materyalleri işaret etmektedir. Türkçe mizah dergilerinin 1870'de yayınlanmaya başladığı göz önüne alındığında Ceza Kanunu'na böyle bir madde konulmasının sebebinin Türkçe-dışı mizah dergileri olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı'da mizah dergiciliğinin başlangıcı 19. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Hovsep Varyantan Paşa tarafından 1852 yılında tek sayı yayınlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi Osmanlı'da yayınlanan ilk mizah dergisidir. 1870 öncesinde yayınlanan *Boşboğaz Bir Adem* dergisi dışında 1856 yılında Harutyun Sivacıyan tarafından yayınlanan bir başka mizah dergisi ise *Meğû'dur* (Çeviker, 1986: 17). İlk Türkçe mizah dergisi ise Ali Raşid ve Filip Efendi tarafından yayınlanan *Terakki* gazetesinin eki olarak 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870) tarihinde ilk nüshası çıkan *Terakki* dergisidir. *Terakki* dergisini 29 Şaban 1287 (24 Kasım 1870) tarihinde yayınlanmaya başlayan Teodor Kasab'ın *Diyojen*'inin Türkçe nüshası izlemiştir.

1870 sonrasında yayın hayatına başlayan Türkçe mizah dergilerine dair yönetimin hayata geçirdiği ilk uygulama dergilerde yer alan resimler ile resim altında yer alan yazılarla ilişkili 13 Ocak 1876 tarihli resmi ilandır:

“Matbuat İdare-i Behiyyesinden Ceride-i Havadis Matbaasına gönderilen ilan-ı resmidir

Mizah gazetelerinin tab u neşr etmekte oldukları resimlerin bir takımı hükümetin politikasına edyan ve mezâhibe ve efradın namus ve haysiyetine ve ekser âdâb-ı umumiyyeye dokunur şeylerden ibaret olduğuna ve gazetelerin her nev'i menafî-i âmmeye hizmet vazifesiyle mükellef bulunup gazetecilik veza'îfni mizah ve latife zemininde ifâ etmeleri lazım gelen mizah gazetelerinin ifâ-yı vazifeye bu misillü resimlerle tahdiş-i ezhân ve ifsâd-ı ahlak eylemeleri bir veçhle şayan-ı tecviz olamayacağına binaen fi-mâ ba'd mizah gazeteleriyle neşr olunacak resimlerin zirlerine tahrir edilecek ibareler ile beraber matbuat idaresine irâe olunmadıkça ve idareden üzerlerine tabh oluna deyu işaret edilmedikçe neşr olunmaları tahti

memnu'iyet-i kat'iyeye alınmış olmağın ilan-ı keyfiyete ibtidar olundu.

fi 16 zilhicce sene 92

fi 1 Kanunisanı sene 91” (Vakit, 2 Kânunusani 1291).

Mizah dergilerine ilişkin ikinci resmi ilan ise 4 Ağustos 1876 tarihinde yayınlanır. İlan, Teodor Kasab'ın sahibi olduğu *Hayal* dergisinde *Basiret* ve *Vakit* gazetelerinin sahipleri hakkında yer alan yazılardan dolayı taraflara verilen cezaları içermektedir:

“Bir vakitten beri Hayal gazetesi Basiret ve Vakit gazeteleri sahib-i imtiyazları aleyhinde bir takım makalat-ı tezyifiye derc etmesinden dolayı Basiret ve Vakit gazeteleri müdafıa etmekte olduğuna ve Hayal gazetesinin sahib-i imtiyazı idareye celb ile o misillü ağraz-ı şahsiyye ve makalat-ı kabıha ve müstehcine ile tesvid-i sahayif etmemesi bi'd-defa'at tenbiye ve ihtar edilmiş ise de ısfâ etmeyerek mezkur gazetelerin sahib-i imtiyazları aleyhinde muhüll-i namus u edep makalat dercine devam ettiğine ve mezkur gazeteler tarafından dahi bi'l-mukâbele cevabiyye-i tezyifiye yazıldığına ve bu hâlât bi edebâneye müsebbib müstakıl Hayal gazetesi olduğuna ve vasıta-i intişar edeb ve irfan olan evrak-ı havadisın böyle kanuna ve nizama memnu' olan mezemmet eşhas ile iştigal etmeleri ka'ta caiz olmadığına ve hezelliyât ile uğraşmaları dahi şu zamana göre münasib olmayacağına mebni mezkur Hayal gazetesi bi'l-küllüye fesh ve ilga ve politikaya mahsus gazeteler ise sırf havadis neşrine münhasır olduğundan zeyd ü amri tezyif ile namus ve haysiyete dokunur şeyler derc ettikleri ve suret-i ifadelerinde zîre kadar ibhamlı elfâz isti'mal eyledikleri halde derhal ilga edileceğini evrak-ı havadis sahib-i imtiyazlarına ihtar ve bundan böyle hezelliyat ve mizaha dair varakpare neşrine mesağ gösterilmeyeceği ilan olunur” (Vakit, 23 Temmuz 1292).

Bu resmi ilan ile *Hayal* dergisi tamamen kapatılmış ancak iki hafta sonra 21 Ağustos 1876 tarihinde 278 sayı numarası ile tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Derginin tamamen kapatılmasına rağmen tekrar yayınlanmasının ardında Sultan Abdülaziz'in yerine V. Murat'ın tahta çıkması yatmaktadır (Hayal dergisi için bkz. Oymak, 2013). İlanı Türk Mizah Dergiciliği açısından önemli kılan unsur ise otuz yıl sürecek olan “mizah suskunluğu”nun ilk adımı olmasıdır. İlanın sonunda yer alan “(...)bundan böyle hezelliyat ve mizaha dair varakpare neşrine mesağ gösterilmeyeceği (...)” ifadesi ile mizah dergisi yayınına yasak getirilmiştir. Bu ilan ile mevcut *Hayal* ve *Çaylak* dergilerinin 24 Temmuz 1877 tarihinde kapatılmaları sonrasında 1908'e kadar Osmanlı'da yayınlanan Türkçe mizah dergisi kalmamıştır.

Mizah dergileri ile ilgili bir başka resmi ilan ise 1877 Matbuat Nizamnâmesi'nin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesinden önce, 25 Safer 1294 (11 Mart 1877) tarihinde yayınlanır. İlan, mizah dergilerinin görevlerini tanımlamanın yanı sıra bu dergiler tarafından kişisel hürriyetlere yapılan açık ve üstü kapalı tacizlerin cezasız kalmayacağını belirtmektedir:

“Beyana hacet olmadığı üzere mudhikâta mahsus gazetelerin mezuniyeti adab-ı umumiyye hizmetle hiç bir kimsenin hukuk ve namusuna zimnen ve ihamen bile dokunmıyarak tasvir-i efkâr eylemekten ibaret iken bilâkis bu yolda ruhsat alınan gazeteler vazifelerini sū-i istimal ile kendilerini her yolda ve herkes aleyhinde itlak-ı lisan edüp ve kanunen cezayı müstelzim olacak şeyleri dahi rumuz ve bir takım müstehcen resim ve şekiller vasıtasile icra eyleyüp sanki tasrih olmadığı cihetle kanuna çarpılmıyacakları zumile o makule tecavüzattan içtinap etmiyorlar. Halbuki Kanun-ı Esasinin temin ettiği hukuku şahsiyenin dairesi âharın hukukuna adem-i müdahale şartıyla mahdud olup mahasin-i umumiyyeyi ihlâl edeceği tahakkuk eden şeyleri mennetmek müterettib-i zimmet-i hükümettir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin 1740 ve 1741 maddeleri hükmünce esbab-ı hükümden biri dahi karine-i kat'a olmakla öyle eylence gazetelerinin sarahat derecesinde olan telmih ve delâletleri medar-ı hüküm olacağı bi-ıştihadır. Binaenaleyh bundan böyle gazetelerini daire-i mezuniyetleri dahilinde ve şunun bunun hukuk u hürriyetine dokunmıyacak surette yazmaları ve mücerred vazife-i mahsusaları olan terbiye-i âmme maksad-ı hayır mürsadına himmet eylemeleri lâzımgeleceği ve yine tecavüzkârane hareket edenlerin düçar-ı mücâzat olacakları ihtar olunur.” (İskit, 1939: 46).

Mizah ve mizah dergileri ile doğrudan ilişkili olmamakla birlikte diğer süreli yayınlarla birlikte mizah dergilerine de sıkça uygulanan başka bir hukuki düzenleme ise Kararnâme-i Âli'dir. Bu kararnameye dayanarak *İstanbul* gazetesine verilen ceza Osmanlı'da karikatüre verilen ilk cezadır. 1867 yılında Eğribozlu Mehmet Arif⁴ ve Filip Efendi⁵ tarafından *Ayniye-i Vatangazetesi* yerine yayınlanan *İstanbul* gazetesi Türk Basın Tarihi'nde karikatür yayınlayan ilk Türkçe gazetedir (Çeviker, 1986: 21; Derman, 1985: 83; Kabacalı, 2000: 86). Ebüzziya Tevfik'in (1290: 77) belirttiğine göre *İstanbul* gazetesi “(...) o zamanın ricalinden birinin karikatürünü yani mazhara kılıklı resmini yapmaktığı üzerine

4 Gazetenin yayıncısı olarak Çeviker, “Arif Arifaki” ismini zikreder (1986: 21). Ancak İnuğur (2005: 242) ve Ebüzziya Tevfik (1290: 75) yayıncı olarak “Eğribozlu Mehmet Arif” ismini verir. Bununla birlikte gazetede imza olarak “Mehmet Arif” ismi yer almaktadır. Ancak Çapanoğlu, (1962: 60) Eğribozlu Arif'in “Arifaki” ismi ile tanındığını belirtmektedir.

5 Ebüzziya Tevfik (1290: 76) gazetenin taht iltizamının Filip Efendiye ait olduğunu belirtir.

(...)” Kararnâme-i Âli’ye göre kapatılmıştır.⁶

Kararnâme-i Âli’nin dışında mizah basınına uygulanan bir başka hukuki düzenleme ise Kanun-i Esasi’nin 12. maddesidir. Basın tarihine geçen bu madde ile ilgili en önemli uygulama ise *Hayal* dergisinin kapatılması ve Teodor Kasab’ın 3 yıl hapse mahkum edilmesine yol açan karikatür davasıdır. *Hayal* dergisinin 319. sayısında yer alan karikatür Kanun-i Esasi’nin 12. maddesini eleştirmektedir. Elleri ve ayakları zincirlenmiş Karagöz, durumu soran Hacivat’a “Kanun dairesinde serbesti” şeklinde cevap vererek basına uygulanan baskıyı eleştirmektedir.

“- Nedir bu hal Karagöz?

- Kanun dairesinde serbesti Hacivat!”

Resim 2- Hayal, Sayı: 319, 8 Şubat 1292 (20 Şubat 1877)

⁶ Çeviker, (1986: 64) Ebüzziya Tevfik’in bahsettiği resmin gazetesinin birinci sayısında yer alan Sultan Aziz’in resmi olduğunu ve gazetesinin kapatılmadığını sadece ilk sayısının bu resim yüzünden toplatıldığını belirtmektedir.

IV. HUKUKİ DÜZENLEMELER KARŞISINDA MİZAH DERGİLERİNİN TUTUMU

Mizah dergilerine ilişkin ilanların yayınlanmasından sonra özellikle *Hayal* dergisi konunun üzerine gitmiş, ilk tepkisini Hacivat ile Karagöz arasında geçen bir muhavere ile dile getirmiştir:

“- (...) *Ha! İyi hatırlama geldi canım Karagöz! Sen geçen günkü nüshana niçin resim koymadın.*

- *Hacivat! Artık ben gazeteme resim koymayacağım.*

- *Niçin? Hiç resimsiz eğlence gazetesi olur mu?*

- *Olmaz ama yalnız resim koymamak değil ben şimdiden sonra eğlence bile yazmayacağım. Çünkü herkesi eğlendirmek için belayı hep ben çekiyorum. Saniyyen resimleri yaptırıp yaptırıp da bu da olmaz şu da olmaz bu filan yere dokunur şu filan yere ilişir diye resimleri beyhude biriktirip battal edecek iktidarım yok.*

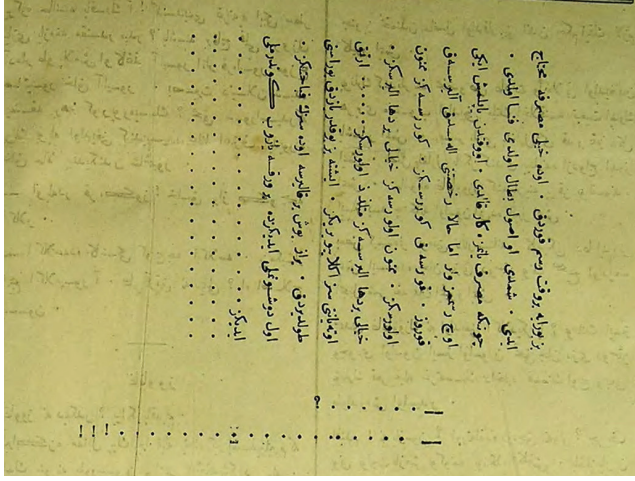
- *Hiç resim yaptırıp götürdük gösterdikte bu resim konulmaz dediler mi?*

- *Hayır! Bana söylemediler ama bizim Rumcaya söylemişler.*

- *Aman Karagöz! Şunun bir yolunu bulda bana resim koymanın çaresine bak. Çünkü senin resimlerin halkı güzel eğlendiriyordu (...)* (Hayal, 24 Şubat 1291).

Baskı öncesi resim sansürüne ilişkin *Hayal* dergisinin bir diğer eleştirisi 239. sayıda yer alır. Dergi, genellikle resim yayınladığı 4. sayfasında yer verdiği “yazı-karikatür” ile eleştirilerine devam etmiştir:

“*Biz buraya bir vakit resim korduk. O da hayli masrafa muhtaç idi. Şimdi o usul battal oldu. Fena olmadı. Çünkü masraf yanımıza kâr kaldı. O vakitten yapılmış iki üç resmimiz var ama hala ruhsatını alamadık. Alırsak koruz. Korsak görürsünüz. Görürseniz memnun olursunuz. Memnun olursanız Hayal'i bir daha alırsınız. Hayal'i bir daha alırsanız mütelezziz olursunuz..... Artık öte yanını anlayıveriniz. İşte biz bu kadar yazdık burasını doldurduk. Biraz boş yer kalırsa o da sizin kabahatiniz. Evvel düşünmeli idiniz de bir varaka yazıp göndermeli idiniz.....*” (Hayal, 26 Şubat 1291).

Resim 3- Hayal, Sayı: 239, 26 Şubat 1291 (9 Mart 1876)

Hayal dergisi 251. sayısında yayınladığı bir fotoğraf ile eleştirilerini sürdürmüştür. Fotoğraf siyah bir zeminden oluşmakta ve tam ortasında beyaz bir nokta bulunmaktadır.

“Ruhsat alabilir isek gelecek nüshaya öbür tarafını basarız.”

Resim 4- Hayal, Sayı: 251, 25 Mart 1292 (6 Nisan 1876)

Teodor Kasab, sadece mizah dergilerinin resim ve resim altı yazılarına denetim getirilmesini değil mizah basınına uygulanan genel baskıdan da şikâyetçidir:

“- (...) Ne söylüyorsun be! Çıldırdın mı? Matbuat nizamnâmesi otuz beş maddeden ibarettir. Otuz altıncısı yok ki.

- Var Hacivat var. 67 kararname var ki sonradan ilave olunmuş hem sonradan senin bilmediğin birçok bendler daha ilave olundu. Mesela bir gazete kendiliğinden 2 ay tatil ettiği halde yeniden ruhsat istihsaline dair bir bend. Resimlerin matbuat idaresine irâe edilmekten evvel gazeteye derc olunmamasına dair bir bend. Matbuat idaresinden gazetelere gönderilen ihtarların zirinde matbuat müdürünün imzası olmadıkça neşr edilmemelerine dair bir bend. Gazetelerin emr-i mahsus olmadıkça ilave çıkaramamalarına dair bir bend. Şahsiyatla uğraşılmamak için bir bend. Bazı ecnebi lisanında yazılmaları caiz görülen bendlerin Türkçe'ye tercüme edilmemesi zımında bir bend. Mizah yollu şeylerin ciddi gazeteye ve ciddi şeylerin mizah gazeteye derc edilmemesine dair bir bend. Gazetelerin üzerine iki paralık pul yapıştırılmak hususuna dair bir bend.....Kaç oldu Hacivat sayıyor musun?(...)” (Hayal, 13 Mart 1291).

Mizah basınına ilişkin yürürlüğe konulan uygulamalar karşısında şikâyetçi olması açısından Teodor Kasab'ın öne çıkmasındaki etken mevcut hukuki uygulamalardan en fazla etkilenen isim olmasıdır. Dört yıllık yayın hayatı boyunca dergisi *Hayal* (1873-1877) sekiz kez kapatılmıştır. 4 Ağustos 1876 tarihli resmi ilan ile *Hayal* dergisi tamamen kapatılmasına karşın V. Murat'ın tahta çıkışı ile yayın hayatına devam edebilmiş diğer taraftan ise Teodor Kasab 20 Şubat 1877 tarihinde Kanun-i Esasi'yi eleştirdiği bir karikatür yüzünden 3 yıl hapse mahkûm olmaktan kurtulamamıştır (Dava süreci için bkz. Oymak, 2013).

Teodor Kasab'ın dergi kapatma cezalarından şikâyetçi olmasının bir diğer sebebi ise uygulanan cezaların adaletli olmaması ya da cezaların uygulanması noktasında diğer süreli yayınlara iltimas geçilmesidir. Bu noktada Kasab'ın hedefinde olan iki gazete bulunmaktadır: *Basiret* ve *Vakit*. Uygulanan cezaların adaletli olmamasının yanı sıra bu iki gazetenin devletten yardım alması da Teodor Kasab'ın eleştirdiği bir diğer unsurdur. *Basiret* gazetesi sahibi Ali Efendi gazetesini kurduğu gün devletten 300 altın yardım almıştır (Oymak, 2013: 65). Ayrıca Bismarck'ın davetlisi olarak Almanya'ya gitmeden önce Sadrazam Ali Paşa tarafından Ali Efendiye 500 altın daha verilmiştir (Ali Efendi, 1976: 30-31). *Vakit* gazetesi sahibi Filip Efendi de izlediği politika sayesinde hükümetten aldığı yardımlar ile gazetesini bir anlamda “yarı resmi”

hale getirmeyi başarmıştır. *Basiret* ve *Vakit* gazetelerine yapılan yardımlardan faydalanamamasının yanı sıra dergisine verilen kapatma cezaları Teodor Kasab'ın "yüksek sesle" şikayet etmesinin temel nedenidir.

V. 1877 MATBUAT KANUNU TARTIŞMALARINDA MİZAH DERGİLERİ

Meclis-i Mebusan 23 Rebiyülahir 1294 (7 Mayıs 1877) tarihinde Ahmet Vefik Paşa başkanlığında yeni Matbuat Nizamnamesini görüşmeye başlamıştır. Mizah dergilerini yasaklayan sekizinci maddenin görüşülmesi ise 24 ve 25 Rebiyülahir 1294 (8-9 Mayıs 1877) tarihlerinde gerçekleşir.

Mizah dergilerinin yasaklanmasına ilişkin "(...) *memalik-i Osmaniyede mizaha mahsus gazeteler memnudur*" şeklindeki 8. maddenin 2. fıkrası 24 Rebiyülahir 1294 tarihli 25. oturumda okunarak görüşülmeye başlanır. Halep Mebusu Nafi Efendi'nin (Meclis-i Mebusan üyeleri için bkz. Kızıltan, 2006) mizah gazetelerinin yasaklanmasının hangi düşünceye dayandığı sorusuna karşılık Matbuat Müdürü Macit Bey maddeyi savunur.

Macit Bey, maddeyi savunurken temel söylemini mizah dergilerinin yararsız olmalarının yanı sıra topluma zarar veren yayınlar olmaları üzerine kurmuştur. Topluma zarar vermeleri/zararlı olmaları hususundaki söylemin dayanağı ise gazetecilik mesleğidir: "(...) *Malum olduğu veçhile gazetelerin vazifesi iki türlü olacak. Birincisi: muhafazai hukuk ve ikincisi mürebbilik vazifesidir (...)*" (Takvim-i Vekâyi, 28 Rebiulevvel 1294: 2). Macit Bey'e göre mizah dergileri bu önemli iki noktada gerekli hassasiyeti göstermemekle birlikte "soytarılık" sergilemektedir: "(...) *Bu işlerde (teeddüp ederim amma) âdeta soytarılığın hiç lüzumu yoktur (...)*" (Takvim-i Vekâyi, 28 Rebiulevvel 1294: 2). Mizah dergilerinin zararlı olduklarına ilişkin Macit Bey'in bir diğer argümanı ise dergilerde yer alan resimlerin insanlar üzerindeki kötü etkisidir. Bu tür resimlerin özellikle gençler üzerinde etkili olduğunu belirten Macit Bey, Avrupa'da plajlarla ilgili "açık saçık" resimlerin "ırz ve edep sahibi aile babaları" tarafından benimsenmediğini ifade ederek savını desteklemektedir: "(...) *Avrupada bir takım deniz hamamları falanlar vardır ki o misillü mahallerin vukuatından olarak bir takım açık, saçık resimler yaparlar. Hükema bundan müştekidirler. Irz ve edep sahibi olan familya babaları bunların adını bile söylemezler (...)*" (Takvim-i Vekâyi, 28 Rebiulevvel 1294: 3). Macit Bey'in Avrupa'da yayınlanan gazetelerde yer alan resimleri örnek vermesinin esas nedeni Avrupa'nın da mizah dergilerine karşı olumsuz bir yaklaşım içerisinde olduklarını ve bu tür yayınlardan rahatsız olduklarını kanıtlamaktır. Macit

Bey bu örnekle hem Hüdaverdi Efendi'nin Avrupa'da mizah dergilerinin bulunduğu ve halkın eğitimi noktasında önemli işlevlere sahip olduklarına dair sözlerine yanıt vermekte hem de mizah dergilerinin yasaklanmasına Avrupa'nın da bu yayınlara olumsuz bakışı üzerinden, getirilen yasağa meşru bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Macit Bey'in konuşmasında dergilerde yer alan resimler ile ilgili ifade ettiği ilginç bir başka nokta ise söz konusu resimlerin din eğitimi sekteye uğratabileceğidir: "(...)Böyle şeyler, terbiye-i siyasiyeyi bozar. Terbiye-i diniyeyi bile bozar. Geçenlerde bir gazete kanatlı bir merkep yazıp uçmuştu. Öyle kanatlı ve uçar gibi görünen resimlere herkes başka mâna verir. Bazı dinlerde sahib-i ecniha mahlûkat anlar." (Takvim-i Vekâyi, 28 Rebiulevvel 1294: 3). Macit Bey'in konuşmasında örnek verdiği "uçan merkep" karikatürü *Hayal* dergisinin 343. sayısında yer almaktadır.

"İnanmak istemeyen inanmayabilir"

Resim 5- Hayal, Sayı: 343, 21 Nisan 1293 (3 Mayıs 1877)

Matbuat Müdürü Macit Bey'den sonra söz alan hukukçu ve gazeteci Hasan Fehmi Efendi (Küçük, 1997: 322-323) mizah dergilerinin yasaklanma sebebine ilişkin yapılan izahatın açık olmadığını belirterek Macit Bey'e cevap verir. Çocukların eğitimi/terbiyesi konusunda mizah dergilerinin oldukça yararlı olduklarını belirten Hasan Fehmi Efendi, olumsuz örneklerin bütün mizah dergileri için geçerli olmasına karşı çıkararak yapılan kanunun bu tür örneklere gereken cezayı vereceğini bu sebeple de mizah dergilerinin tamamen yasaklanmaması gerektiğini ifade eder: "(...)Terbiye bahsine gelince bir gazete resimlerinden ve münderecatından mesul olacak. Hukuk-ı hükümete, hürriyete

dokunursa, mesul olacak, cezasını görecek. Kanun gazetelere bu terbiyeyi vermek için yapıldı. Ve ilâ kanunun da lüzumu kalmazdı.(...) Bunların çocuklar için dahi faydası vardır. Her vakit ciddiyat ile uğraşmaktan tabiate yorgunluk gelir. Bunların tuhaf tuhaf fikraları çocuklara talimi huruf için medar olur (...) (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 2). Hasan Fehmi Efendi'nin konuşmasındaki ilginç bir nokta ise gazetecilik ile toplumun ilerlemesi arasında kurduğu bağlantıdır: *"(...)Her halde kanun dairesinde hareket şartile matbuat tevessü olunursa maarif dahi olderecede tevessü eder. Maarif tevessü ettikçe servet ve sairece dahi terakki hasıl olur. Matbuat ne kadar serbest olursa o kadar fayda hasıl edeceğine hiç şüphe etmemelidir (...)* (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 2). Tartışmalarda bu ilişkiye Hüdaverdi Efendi de dikkat çeker: *"İki bin seneden beri şiir ve inşatta ileri giden milletler hep komedyalarla ileri gitmişlerdir. Mizah dahi bir nevi komedyaya demektir"* (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 2).

Çocukların terbiyesi/eğitimi noktasında Hasan Fehmi Efendi'ye destek veren bir diğer mebus ise Manok Efendi'dir: *"Gerek sübyan ve gerek büyük adamlar için meşguliyet lâzımdır. Fakat daima ciddiyat ile meşgul olanlar yoruluyorlar. Eğlenceye lüzum görürler. Çocuklar ise on iki yaşını geçmeyince ciddiyet ile meşgul olamazlar. Binaenaleyh çocukları eğlendirerek terbiye etmek lâzımdır"* (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 3). Sulîdi Efendi ise mizahın eğitim fonksiyonunun yanı sıra kötülüğün karşısında kullanılabilecek en önemli silah olduğunu belirterek hukuk çerçevesinde mizah dergilerinin yayınlanması taraftarı olduğunu ifade eder: *"(...) Ciddî gazeteler icat olunmaksızın mizah gazeteleri icat olunmuştur. Dünyada komedyaya ile mizah kalkarsa fenalığı tepelemek için elimizde bir silâh kalmaz. Bunlara lüzum yoktur diyenlere taaccüp olunur. Ciddî gazetelerin yapamadıkları şeyi mizah gazeteleri yapar. Meselâ hasislik üzerine bir kaç bent yazarsa maraz-ı hasete duçar olan adamları bu bentler ıslah eder. Şahsiyata dair olursa nizam vardır. Yolunda, nizamında gitmek şartile mizahın hizmeti büyüktür"* (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 2-3).

Tartışmalarda ilginç bir teklif Sebuhan Efendi'den gelir. Mizah dergilerini eğlence unsuru olarak gören Sebuhan Efendi eğlence ile ilgili diğer konuların da yasaklanması gerektiğini, bu sebeple de bu tür yasaklamaların yapılamayacağını ifade eder: *"(...)Bunlar kaldırılacaksa tiyatro gibi, gazino gibi eğlence mahallerinin cümlesini kaldırmalı. Böyle şeylerin heyet-i mebusan tarafından men'i hiç caiz değildir"* (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 3).

Oturum Başkanı Ahmet Vefik Paşa'nın maddeyi *"(...) tashih edelim mi ipka*

edip geçelim mi?” sorusu üzerine oylamaya geçilmiş, oylama sonucu 47 oy ile 8. maddenin mizah dergileri ile ilgili olan kısmının düzeltilmesine karar verilmiştir.

Maddenin oylanması sonrasında Oturum Başkanı Ahmet Vefik Paşa tarafından Macit Bey'e tekrar söz verilir. Macit Bey önceki konuşmasında üzerinde durduğu noktaları tekrar ederek Avrupa'daki mizah dergilerini örnek verir. Sadece Türkiye'de değil Avrupa'daki mizah dergilerinin de onurlarını koruyamadıklarını ve para için sorumluluklarını terk ettiklerini vurgular: “(...) Ancak yalnız bizde değil, umum mül-i mütemeddinede mizah gazetecileri vak'u haysiyetlerini muhafaza edememişlerdir. Yalnız para kazanmağa bakmışlardır (...) (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 3). Mizah dergilerinin para kazanma hırsı ile gereksiz ve boş şeyleri gündeme getirerek eğitime hizmet etmediklerini belirten Macit Bey, çocukların eğitiminde resmin önemini kabul ederek hükümetin resme karşı olmadığını ifade eder: “(...) İnsan muhtac-ı terbiyedir. Gazeteciler halkı malâyani ile işgal ederlerse terbiyeye hizmet etmemiş olurlar. (...) Eğer hükümet resmin aleyhinde bulunsaydı, bu mütalea beca olurdu. Halbuki hükümet resimli gazeteler aleyhinde değildir (...)” (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 2).

Macit Bey'den sonra söz alan Dâhiliye Müsteşarı Kostaki Paşa ise mizah dergilerinin yararlı olduklarını kabul etmesine karşın kişilerin özel hayatlarına söz söyleyebildiklerini, bu tacizleri de rumuz kullanarak yaptıklarını ve hukukun varlığına karşın mizah dergilerinin yola getirilemediğini belirterek yasaklanmalarının doğru olacağını savunur. Kostaki Paşa'nın üzerinde durduğu özel hayata müdahale ile bu müdahalelerin rumuzla yapılması hususlarının Sadrazam Ethem Paşa'nın 25 Safer 1294 (11 Mart 1877) tarihinde yayınlattığı ilanda yer alan hususlar ile aynı olması dikkat çekicidir.

Sebuhan Efendi, Macit Bey'in sözlerine atıf yaparak mizahın soytarınlık olmadığını söyler. Manok Efendi de “Eğer mizah soytarılıksa Karagözcüleri dahi kaldırmalı (...) (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 3) diyerek Sebuhan Efendi'yi destekler. Hasan Fehmi Efendi ise eğlencenin ahlaki bozduğu noktası üzerinde durarak hukukun varlığına tekrar işaret eder: “(...) Ahlâkı bozar, diyorlar. Karagöz var, komedyalar var. Gazinolar ve saire envai lûbiyat var ki hakikaten ahlâkı bozarlar. Onları da def etmeli. Halbuki bunların hepsinde bir menfaat görülüp ipka ediliyorlar. Mizah gazetelerinde hiç olmazsa elifba öğrenilir ki bu da, faydalıdır. Karagözde ne öğrenilir. Kanun denilen şey herkesin itaate mecbur olduğu bir şeydir. Bunlar namusa halel getirecek olursa tedip edilirler” (Takvim-i Vekâyi, 1 Cemaziyelevvel 1294: 4). Heyetin karar alındığına dair

itirazları üzerine mizah dergileri ile ilgili maddenin görüşülmesi bitirilir.

Meclis-i Mebusanın 25 Rebiyülahir 1294 tarihli 26. oturumunda kanunun kitap basımında ruhsat şartı aranmaması ile ilgili 3. maddesinin ilan ve resim basımı ile ilgili kısmının görüşülmesi sırasında mizah dergileri konusu tekrar gündeme gelir. 3. maddenin görüşülmesi sırasında Hasan Fehmi Efendi mizah gazetelerini yasaklayan maddenin değiştirilmesine ilişkin “*ekseriyeti ârâ*” ile karar alındığını söyler. Bunun üzerine Manok Efendi mizah dergilerinin devamına karar verildiğini ancak kontrol edilmeleri noktasında Matbuat Dairesine yetki verilmesi gerektiğini ifade eder: “(...) *eğer mizah gazeteleri uygunsuz bir şey yazarlarsa matbuat dairei behiyesi onları bilâmuhakeme lâğvedebilsin (...)*” (Takvim-i Vekâyi, 3 Cemaziyelevvel 1294: 2). Manok Efendi’nin sözlerindeki dikkat çekici nokta Matbuat Dairesine mizah dergilerini “mahkemesiz” kapatma yetkisi verilmesidir. Bir önceki oturumda mizahın “(...) *men’i muvafık olur itikadında değilim*” şeklinde görüş belirten Manok Efendi’nin böyle bir teklifte bulunması Vasilaki Bey tarafından “*Manok Efendinin dünkü söylediği sözlerin bugün aksini söylüyor. Bu mesele dün kabul olundu (...)*” (Takvim-i Vekâyi, 3 Cemaziyelevvel 1294: 2) sözleriyle eleştirilir. Manok Efendi’nin teklifine Sebuhan Efendi de karşı çıkar: “*Manok Efendinin dediği gibi matbuat idaresi mizah gazetelerini bilâmuhakeme lâğvedecekse, bunların hiç olmaması evlâdır (...)*” (Takvim-i Vekâyi, 3 Cemaziyelevvel 1294: 2). Hüdaverdi Efendi de Sebuhan Efendi’ye destek vererek Matbuat Dairesine böyle bir yetki vermenin mizah dergileri için haksızlık olacağını vurgular: “*Manok Efendi bilâmuhakeme ceza vermek lâzımdır, diyor. Bundan büyük haksızlık olamaz. Yine bu salâhiyeti matbuat idaresine verirsek pek büyük haksızlık etmiş oluruz. Biz elimizle hürriyet vererek diğer elimizle geriye almış oluyoruz(...)*” (Takvim-i Vekâyi, 3 Cemaziyelevvel 1294: 2). Sulîdi Efendi’nin nizamnâmede yer alan mizah dergileri yasaktır ibaresinin tamamen çıkarılmasına ilişkin teklifi meclis tarafından kabul görür ve 8. maddenin 2. fıkrası kanundan tamamen çıkarılır.

Mizah dergileri ile ilgili maddenin kanundan çıkarıldığı 22 Ramazan 1294 tarihli mazbata ile saraya bildirilir: “(...) *mizah gazetelerinin şimdiye kadar kullandıkları lisanın âdabı umumiyeyi memlekete tevfiğ olunamaması cihetle bunların dahi badezin bilkülliyeye men’i tensip olunmuş idi ise de mebusanca bunlar kabul olunmamış ve Heyeti Ayan dahi o kararı tasdik etmiş olduğundan(...)*” (İskit, 1939: 47). Mazbataya cevap 24 Ramazan 1294 tarihinde II. Abdülhamit’in başkatibi Sadrazam Sait Paşa imzalı tezkere ile verilir: “(...) *Lâyihayı maruzadan Meclisi Umumînin tay eylediği kefalet akçesi ahzı ve mizah gazetelerinin memnuiyeti maddelerinin ibkası için tecemmü*

edecek Meclisi Umûmiye tebligatı lâzime icrası ve bu halde lâyihanın şimdilik ilânı kanunîyetinden sarfınazar olunması(...)" (İskit, 1939: 47). Bu tezkere ile Matbuat Kanunu yürürlüğe girmemiş, mizah dergilerine mevcut resmi ilanlar ile kararnameler çerçevesinde işlem yapılmıştır.

VI. MECLİS-İ MEBUSAN TARTIŞMALARINA MİZAH DERGİLERİNİN YAKLAŞIMI

1877 Matbuat Nizamnâmesi'nin mizah dergilerini yasaklayan maddesi ile ilgili mizah dergilerinden *Hayal*, görüşmelere geçilmeden önce kanun ile ilgili düşüncelerini 342. sayısında dile getirir:

"Matbuat Nizamnâmesi Şura-yı Devletçe tanzim olunub li-ecl'il-müzakere Meclis-i Mebusana takdim olunmuş. Bunun her ne kadar aslını göremedikse de Terakki gazetesinde münderic olan tercümesine göre pek güzel tanzim olunmuş bir kanundur. Terakki her ne kadar bu kanuna serttir merttir demek istiyorsa da Terakki bu sözünde haksızdır çünkü bundan serbest matbuat nizamnâmesi olamaz. Doğrusu Şura-yı devlet ve heyeti bu kadar serbest bir matbuat nizamnâmesi tanzim etmiş olmasından dolayı tebrike şayandır" (Hayal, 19 Nisan 1293).

Teodor Kasab'ın, *Terakki* gazetesinin kanunu sert bulmasını eleştirerek mizah dergilerini yasaklayan bir kanunu yapılan en "serbest" kanun olarak nitelmesi, yönetim ile sürekli sorun yaşadığı ve yayınladığı bir karikatür ile 3 yıl hapis cezası aldığı düşünüldüğünde bir çelişki olarak görünmektedir. Ancak *Hayal*'in 344. sayısında Teodor Kasab kanuna ve basın hürriyetine ilişkin sözlerine "Matbuat Nizamnâmesi" başlıklı yazıda açıklık getirir:

"Geçende Takvim-i Vekâyi'de Meclis-i Mebusan'nun müzakeratını okuduğumuz sırada matbuat için vaz' olunacak kanun layihasının şiddetinden bahs edildiği hakkında bir fıkra görmüş idik. Her Osmanlı vatanının esbab-ı felah ve saadeti hakkında beyan-ı mülâhazada hür olduğu ve bhusus matbuat nizamnâmesi hasb'el-meselin esbab-ı hayatımıza müteallik bulunduğu cihetle bizde fikrimizi izah edelim:

Malumdur ki Kanun-i Esasiyenin on ikinci maddesinde "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" denilmiş. Nitekim dokuzuncu maddesinde de "Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aharın hukuk u hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir." denilmiş. İşte matbuat serbesttir demek Osmanlılar hürdür demek gibidir. Çünkü hür olan her şahıs nasıl şahıs-ı aharın hukukuna tecavüz edemezse matbuat dahi serbest olarak tecavüzat-ı kanun ile tehdit

olunmak lazım gelir. Bu halde vaz -ı kanun olan daire serbestisi Kanun-i Esasi ile temin olunan ahvali tazyik-i mutlak altına almaya kalkışrsa maksadla fi'l beyanında tenâküz edilmiş olur. Çünkü Osmanlılar hür olduğu halde onları hürriyetlerinden men' ve tazyik için nasıl kanun yapılamazsa matbuat kanun dairesinde serbesttir demekle onun kanunu ahkam-ı tazyikiyyeyi hâvi olmak lazım gelir.

Binaen'aleyh Mebusan Meclisi'nde beyan-ı mütala eden zevatın fikrine iştirak ile bizde şununla hatm-i kelim ederiz:

Madem ki Kanun-i Esasi'nin vaad buyurduğu üzere matbuat kanun dairesinde serbesttir bu halde yeniden kanun vaz ıyla uğraşmaktan ise eski matbuat kanunu muvaza a-ı müzakere ve tetkike alarak onun ahkam-ı mündercesinde Kanun-i Esasi'de mev'üd olan serbestiye münâ'i olan yerleri tay ile adl ve serbestiye tevfiğ edilsin." (Hayal, 23 Nisan 1293)

Hayal dışında yayınlanan bir diğer mizah dergisi; Mehmet Tevfik'in *Çaylak*'i ise 142. sayısında Meclis-i Mebusandaki görüşmeleri değerlendirir:

"(...) – Efendim yeni Matbuat Nizamnâmesi dün Meclis-i Mebusan'da kıraat olunmuş....

- İyi de bundan sana ne?

(...) – Sebep?

- Sebepi bizim vücudumuzu muzır görmüşler yuvamızı bozup kanatlarımızı kıracaklar bizi dünya yüzünü görmekten mahrum edeceklermiş

- Acayip!

Acayibi garaibi yok. Ölüünüz diyorlar bundan sonra sizin için yaşamak caiz değildir izale-i vücudunuza lüzum göründü diyorlar.

(...) – Bu yalnız sizin hakkınızda mı? Sairlere bir şey yok mu?

- Onlara da var lakin bizimki gibi değil biz mahv oluyoruz.

(...) – Sair arkadaşların ne diyor?

- Ne desinler kazaya rızadan başka ne yapılır. (...)" (Çaylak, 12 Rebiyülahir 1294)

145. sayısında *Çaylak*, görüşmeleri Macit Beyin mizah dergilerine ilişkin sarf ettiği toplum için zararlı olduğuna ilişkin sözleri üzerinden gündeme getirir:

"(...) – Evvela bizim vücudumuzu muzır görmüşler binaen'aleyh izale-i

vücutumuza kıyam etmişler.

- *Sebepe ne imiş? Elbette bir sebebi olmalı?*

- *Evet! Sebebi de zarardan başka hiçbir kaidemiz yokmuş.*

- *Demek ki artık gazete çıkmayacak!*

- *Hayır! Öyle değil.*

- *Ya nasıl.*

- *Sair gazetelere bir şey yok bu hükm yalnız mizaha mahsus olan gazetelere(...)*
(Çaylak, 19 Rebiyülahir 1294)

1877 Matbuat Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmemesinin ardından yayın hayatını sürdüren *Hayal* ve *Çaylak* dergileri yönetim tarafından "umum için daha faydalı" olacağı gerekçesiyle günlük gazeteye dönüştürülmüştür. 24 Temmuz 1877 tarihli kararla *Çaylak* dergisinin ismi *Osmanlı*, *Hayal* dergisinin ismi de *Naşir* şeklinde değiştirilmiştir:

"Dersaadet'te elsine-i ecnebiye üzere tab' ve neşrolunan mizah gazeteleri evvelce hasbe'l-icab lağvolunduğu misillü Türkçe basılan Çaylak ve Hayâl gazetelerinin dahi mevadd-ı nâfiadan bahis evrak-ı havâdise tahvilleri umum için daha faydeli görünmekle icra kılınan teşvikat üzerine bunlardan Çaylak gazetesinin Osmanlı ve Hayâl gazetesinin Naşir isimleriyle evrak-ı havadise tebdillerine sahip imtiyazları izharı muvaffakatla beraber bu işde vuku bulacak mesariflerine medar olmak için bir mîkdar atıye-i seniyye nailiyetlerini istida itmiş olduklarından ve filhakika kendülerinin ihtiyar idecekleri masrafa cânib-i devletten iane olunmak münasib olacağından mumaileyhimâya tertib-i mevzuva on bin kuruş atıye verilmesi Dâhiliye Nezaret-i Çelilesi yle tezkire kılınmağla ol babda her ne veçhile irade-i seniyye-i hazret-i şehriyar-i müteallik ve şerefsudur buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz idileceği beyanıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim"

fî 11 Receb [12] 94 [24 Temmuz 1877] (Özdiş, 2010: 241).

VII. SONUÇ

1877 Matbuat Nizamnâmesi'nin mizah dergilerini yasaklayan maddesinin Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmeleri, 1852 yılında başlayan Türkiye'nin mizah dergiciliği serüveninde Tanzimat döneminde mizaha ve mizah dergilerine bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Bu tartışmalar

ışığında mizah dergiciliğinin bir gazetecilik pratiği olarak tanımlandığı ve mizah dergilerinden de bu pratik çerçevesinde iki unsurun hayata geçirilmesinin beklendiği görülmektedir. Eğitim/halk eğitimi/ terbiye ve kamuoyu oluşturma/bilgi verme/haberdar etme şeklinde formüle edilebilecek olan bu unsurlar, gazeteler gibi mizah dergilerinin de hareket alanının çerçevesini belirlemektedir. Görüşmelerde yasayı savunan Matbuat Müdürü Macit Bey süreli yayınlara ilişkin bu vazifelerin önemli olduğunu belirterek bu çerçevenin dışına çıkılmasını özellikle mizah dergileri için soytarlık olarak tanımlamıştır. Bu fikrin altında yatan unsurun “mizah” ile “mizah dergisi”nin birbirinden farklı iki olgu olarak algılanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu dönemde mizah dergiciliği bir gazetecilik pratiği olarak tanımlanmakta, bir gazeteden beklenenler mizah dergilerinden de beklenmektedir. Bu beklentiler mizah dergilerine ilişkin yayınlanmış resmi ilanlarda da açıkça ifade edilmiştir. Örneğin 13 Ocak 1876 tarihli resmi ilanda gazetelerin görevi “(...) *menafî-i ammeye hizmet vazifesiyle mükellef (...)*” şeklinde tanımlanır. 4 Ağustos 1876 tarihli resmi ilanda ise gazetelerin içerikleri “(...) *politikaya mahsus gazeteler ise sırf havadis neşrine münhasır olduğundan (...)*” şeklinde tanımlanmaktadır. 11 Mart 1877 tarihli resmi ilan da mizah dergilerinin varlık sebepleri “(...) *mudhikata mahsus gazetelerin mezuniyeti adab-ı umumiyyeye hizmet (...)* ve (...) *gazetecilik veza'ifini mizah ve latife zemininde ifa etmeleri(...)*” olarak ortaya konulmuştur. Bu tanımlamalar Meclis-i Mebusan görüşmelerinde Macit Bey’in yasayı savunmak için sarf ettiği “*Gazetecilik ciddi bir şeydir (...)*” cümlesi ile de kayıt altına alınmıştır.

Mizah dergileri gazetecilik pratikleri çerçevesinde değerlendirilirken mizah ise bir eğlence unsuru olarak tanımlanmaktadır. Meclis-i Mebusan görüşmelerinde bu tanımlamanın en iyi ifadesi Macit Bey’in sözlerine karşı Sebuğ Efendi ve Manok Efendinin mizah yasaklanırsa eğlenceyi kapsayan “gazino” ve “karagöz” gibi faaliyetlerin de yasaklanması gerektiğine dair sözleridir.

Macit Bey ve Kostaki Paşa gibi yasağa muhalif olanlar da temel söylemlerini mizah dergilerinin eğitim işlevi üzerine kurmuşlardır. Burada var olan iki söylemin birbirlerinden farkı ise mizah dergilerinin eğitim işlevini yerine getirdiği hedef kitlenin çocuklar olmasıdır. Macit Bey ve Kostaki Paşa’ya göre mizah dergileri toplum için bir eğitim vasıtası iken Hasan Fehmi Efendi başta olmak üzere diğer yasağa muhalif mebuslara göre mizah dergilerinin hedef kitlesi çocuklardır ki bu durum Hasan Fehmi Efendinin mizah dergileri için “*çocuklara talim-i huruf*” olmaları sözleri ile vücut bulmuştur.

Yasağa muhalefet edenlerin üzerinde durdukları bir diğer nokta ise hukuk

düzenidir. Basın yolu ile işlenen bir suçun cezasını hukuk çerçevesinde verileceğine ilişkin temel söylemin Batı tarzı bir hukuk sisteminin Osmanlı'da yerleşmesine ilişkin bir beklentinin yansması olduğu söylenebilir. Benzer bir durum mizah dergileri için de geçerlidir. *Hayal* dergisinde yayınlanan “*Kanun dairesinde serbesti*” lejandlı karikatürden ve 1877 Matbuat Nizamnamesi ile ilgili kaleme aldığı yazılardan yola çıkarak Teodor Kasab'ın da aynı beklenti içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktada sorulması gereken soru mizah dergilerine karşı yönetim tarafından sergilenen sert tutumun sebeplerinin ne olduğudur. 1870 yılından itibaren yayınlanan Türkçe mizah dergileri üzerinde hukuki yaptırımların uygulandığı, kapatma cezalarının hayata geçirildiği dikkate alındığında mizah dergilerinin tamamen yasaklanmak istenmesi ne ifade etmektedir? Bu durum süreli bir yayın olarak mizah dergisinin bireye daha geniş bir hareket alanı sağlaması ile açıklanabilir. Geleneksel kültürün temel mizah unsurları olan meddah, karagöz ve ortaoyunu gibi pratikler, kolektif gülme eylemi ile toplumsal hayatta yer edinirken mizah dergisi bireysel bir gülme eylemi ile gündelik hayatta var olmaktadır. Mizah dergilerine getirilmek istenen yasak göstermektedir ki kolektif bir eyleme nazaran bireysel bir eylem siyasi yapı tarafından kontrol dışı ve tehlikeli bir iletişim alanı olarak kabul edilmektedir. 1877 Matbuat Nizamnamesi'nde mizah dergilerinin yasaklanmasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Mizah dergilerine ilişkin yasak yasadaki çıkarılmış ve yasa yürürlüğe girmemiş olsa da mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde 1877 Matbuat Nizamnamesi ile hayata geçirilmek istenilen durum 4 Ağustos 1876 tarihli resmi ilan ile mevcut dergiler dışında yeni mizah dergilerine ruhsat verilmeyerek ve 24 Temmuz 1877 tarihinde de mevcut dergiler *Hayal* ile *Çaylak* günlük gazeteye dönüştürülerek hayata geçirilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı'da mizah dergileri sessizliğe gömülmüştür.

KAYNAKÇA

- AK, Emine Tonta. (2014), “Osmanlı Devleti'nde Abdülaziz Devri Matbuat İdaresi”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Cilt: 1, Ankara, ss. 129-138.
- Ali Efendi. (1976), *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, Sander Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Ayhan. (2006), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, ss.139-155.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman. (1962), *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul.

- Çaylak, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 2132. Milli Kütüphane Yer No: 1956 SB 453.
- ÇEVİKER, Turgut. (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul.
- DERMAN, Hakan. (Haziran 1985), "İlk mizah Dergimizdeki 'Mizahlık' Olaylar", *Düşün*, Sayı: 15, ss. 83-85.
- Düstur*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1220.
- Hayal*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 0099/2. Milli Kütüphane Yer No: 1956 SB 248.
- İNUĞUR, M. Nuri. (2005), *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.
- İSKİT, Server. (1939), *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Ülkü Matbaası, İstanbul.
- KABACALI, Alpay. (2000), *Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- KIZILTAN, Yılmaz. (2006), "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı" *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, ss. 251-272.
- KOLOĞLU, Orhan. (1985), "Türkçe-Dışı Basın", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 94-98.
- KOLOĞLU, Orhan. (2006), *Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Cevdet. (1997), "Hasan Fehmi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, ss. 322-323.
- ODYAKMAZ, Necla. (2012), "Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, ss. 211-233.
- OYMAK, Alparslan. (2013), *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çıngıraklı Tatar ve Hayal Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÖZDİŞ, Hamdi. (2010), *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZKORKUT, Nevin Ünal. (2002), "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, ss. 65-84.
- Sabah*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 0015. Milli Kütüphane Yer No: 1957 ŞÇ 7.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan. (1971), *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara.
- Takvim-i Vekâyi*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 0022. Milli Kütüphane Yer No:1959 SC 66.
- TEVFİK, Ebüzziya. (1290), *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul.
- Vakit*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer No: 0009. Milli Kütüphane Yer No: 1962 ŞÇ 99.
- VELDET, Hıfzı. (1999), "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat*, Cilt 1, MEB Yayınları, Ankara, ss. 139-209.